

5.4. CRITERIANOTA

Criterionota thematisch beschermingsdossier 'de eigen woning van architecten' (2007)

I. ALGEMENE DUIDING VAN HET THEMA

De architectenwoning, het huis dat de architect voor zichzelf bouwt, wordt niet zelden omschreven als een 'visitekaartje', een 'modelproject' of een 'gebouwd manifest'. In de architectenwoning treedt de architect zelf op als bouwheer, om zonder compromissen zijn persoonlijke ideeën in realiteit om te zetten. Meer dan gelijk welke andere ontwerpopdracht biedt de eigen woning de mogelijkheid uitspraken te doen, signalen te geven of ideeën over te dragen. Door er zelf in te gaan wonen, verleent de architect deze boodschap ook nog eens de nodige geloofwaardigheid.

Binnen de typologische geschiedenis van het wonen, tekent het begrip 'architectenwoning' zich pas vanaf de latere 18de eeuw geleidelijk af. Door de voortschrijdende specialisatie van het architectenberoep en de emancipatie van de architectuuropleiding maakt de bouwkunst zich in die periode los van de andere kunst disciplines, waar zij voorheen vaak in één en dezelfde persoon verenigd waren. De opkomst en de vermenigvuldiging van het burgerlijke woonhuis, het stijlelecticisme en de ontwikkeling van het bouwbedrijf, bieden de architect in de latere 19de eeuw de mogelijkheid zijn nieuw verworven status als succesvol kunstenaar en welgesteld burger te demonstreren met een woning als staal van eigen kunnen. Toch zijn in Vlaanderen slechts weinig voorbeelden uit die periode gekend. Niet toevallig behoren de meest bekende architectenwoningen tot de architectuur van de 20ste eeuw, het tijdperk waarin de moderne architectuur werd gevormd, evolueerde, en permanent ter discussie stond. Het wonen van het individu of de massa stond in deze periode centraal in het internationale architectuurdebat, van de 'Garden Cities of To-morrow' tot 'Die Wohnung für das Existenzminimum' en 'le logement du plus grand nombre'. Architecten hebben bij uitstek in hun eigen woningen deze evolutie op een exemplarische wijze begeleid, becommentarieerd en beïnvloed, binnen de tegenpolen van het radicale modernisme en het traditionele regionalisme. Het is dan ook niet toevallig dat van het vijftigtal architectenwoningen dat tot op heden in Vlaanderen beschermd is, het overgrote deel uit de 20ste eeuw dateert.

II. SELECTIECRITERIA

Uiteraard speelt de figuur van de ontwerper een belangrijke rol in dit verhaal: het gaat personen die zonder uitzondering iets betekenen of betekend hebben in de Vlaamse, Belgische en zelfs internationale architectuurwereld. Ze hebben elk op hun manier hun stempel gedrukt op een bepaalde periode. Dit element vormt een niet onbelangrijk criterium bij de selectie.

De woning die elk van deze ontwerpers daarbij, op een bepaald ogenblik in hun carrière, voor zichzelf oprichtten is zonder twijfel een typerend onderdeel van hun oeuvre. Ze kan vanuit verschillende achtergronden ontstaan:

- Voor sommigen is de eigen woning een manifest dat met veel bravoure op jonge leeftijd grote idealen poneert.
- Voor anderen vertegenwoordigt de woning een proefstation in permanente evolutie, op het groeiritme van ervaring en welstand van haar ontwerper. Van Henry van de Velde is in die zin bekend dat elke fase van zijn kosmopolitische levensloop vergezeld ging van een eigen woning met een aangepast woonconcept, van het warme Arts & Crafts-gevoel in 'Bloemenwerf' tot de rigide Neue Sachlichkeit van 'La nouvelle maison'.
- Soms betekent de eigen woning tenslotte het moment van de grote synthese, het totaalkunstwerk en woonideaal dat het leven onveranderd blijft vormgeven, zoals bijvoorbeeld de woning van Renaat Braem in Deurne treffend illustreert.

Architectenwoningen onderscheiden zich slechts zelden door een specifieke typologie. Net zoals in de dokters- of de notariswoning is de ruimte die aan de praktijkuitoefening wordt toebedeeld ondergeschikt aan het wonen zelf. Met andere praktijkwoningen heeft de architectenwoning veelal gemeen dat de gelijkvloerse verdieping geheel of gedeeltelijk wordt voorbehouden als praktijkruimte. Afhankelijk van het aantal medewerkers wordt hierbij meestal een opdeling gemaakt in een bureau/ontvangstruimte voor de architect zelf en een atelier/tekenkamer met archiefkamer voor zijn medewerkers. De combinatie wonen en werken, die soms aanleiding geeft tot een boeiende ruimtelijke dialoog maar toch veelal resulteert in een strikt functionele scheiding, is echter geen voorwaarde om de architectenwoning typologisch te definiëren. Ook architectenwoningen waarin niet of nauwelijks sprake is van een praktijkruimte, maar waar het wonen volledig op zichzelf staat, vallen binnen dit bestek.

Afgezien van de typologische eigenheid berust de erfgoedwaarde van de architectenwoning vooral in de oorspronkelijkheid en de zuiverheid waarmee ideeën, opvattingen, tendensen, stijkenmerken of bouwkundige experimenten ten uitvoer worden gebracht, en de symbolische betekenis als de leefomgeving van de architect en de plek waar zijn oeuvre geheel of gedeeltelijk tot stand is gekomen. Niet zelden vervult de eigen woning tenslotte een voorbeeldfunctie, zowel binnen het eigen oeuvre van de architect of ontwerper, als voor zijn tijdgenoten.

Bij de toetsing van de erfgoedwaarde van een architectenwoning worden ook een aantal selectiecriteria gehanteerd, die refereren naar de hier reeds aangehaalde kenmerken. Zo kan het criterium zeldzaamheid onder meer geïnterpreteerd worden als uitzonderlijk door zijn globale vormgeving of planopbouw, door het materiaalgebruik e.d. Ook het feit dat het bijvoorbeeld om een vroege manifestatie van een bepaalde stroming, een specifieke bouwtechniek of een nieuw materiaal gaat, weegt hier door. De woning kan één van de weinige vertegenwoordigers zijn van een bepaalde stroming in het gewest of in een bepaalde regio. De confrontatie met zijn omgeving kan zich doorzetten in het ontwerp zelf, waardoor dit aspect nog meer aan belang toeneemt. Het criterium kan ook toegepast worden op de evaluatie van de woning in kwestie binnen de totale productie van een bepaalde ontwerper, bijvoorbeeld een werk van een architect die op zich weinig gebouwd heeft of die vooral in andere sectoren actief was, of van een ontwerper die vooral in een andere regio actief was.

De gaafheid en herkenbaarheid hebben in de eerste plaats betrekking op het materiële behoud van de oorspronkelijke woning en het originele concept. Een woning waarvan de essentiële elementen nog volledig en in originele vorm bewaard zijn scoort hoog op dit criterium. Hierbij vormt het begrijpelijkerwijze een pluspunt wanneer het ensemble van daken en gevels, oorspronkelijke binnenstructuur, interieuraankleding en (eventuele) meubilair nog aanwezig zijn.

Eventuele wijzigingen (transformaties, toevoegingen, ...) kunnen uiteraard nefast zijn voor de appreciatie van de woning, maar dit hoeft niet altijd het geval te zijn: indien met respect is omgesprongen met het gebouw, en er duidelijk rekening is gehouden met het concept e.d. zullen deze wijzigingen geen onoverkomelijk bezwaar vormen. Indien er toch sprake is van latere toevoegingen zonder specifieke erfgoedwaarde of van betreurenswaardige of zelfs storende elementen, zal steeds in overweging worden genomen in hoeverre deze aanpassingen of toevoegingen reversibel zijn.

De plaats van de woning binnen het oeuvre van de ontwerper, maar bijvoorbeeld ook binnen de typologie van de individuele woning vormt een volgende belangrijk element in de afweging. Een architectenwoning kan daarbij uit de band springen omdat ze uitermate vernieuwend is – en dus een voortrekkersrol vervult – of juist omdat ze uitermate representatief is voor een bepaald type.

Tenslotte zal de woning op zich ook nog geëvalueerd worden binnen haar ruimere context. De aanwezigheid van een tuin met een waardevolle aanleg die onmiskenbaar verbonden is met architectenwoning, en die nog herkenbaar aanwezig is verhoogt bijvoorbeeld zonder twijfel de erfgoedwaarde van de woning. Uitzonderlijk kan de bouw van de woning zelfs gekaderd worden binnen een ruimere ontwikkeling, waar de ontwerper in kwestie nauw bij betrokken is.